

Верховний
Суд

СУДОВИЙ ІМУНІТЕТ ДЕРЖАВИ

Юридична практика. Судовий Форум

Ольга Ступак

Суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду

15-16 вересня 2022 року

м. Київ

Судовий імунітет держави

Термін "імунітет" у перекладі з латинської мови означає звільнення від чогось.

Імунітет держави у широкому застосуванні – це принцип, згідно з яким до держави або її органів не може бути заявлений позов в іноземному суді без її згоди. Будь яка держава, як суверен, не може бути підпорядкована судовій юрисдикції іншого суверена (іншої держави) окрім випадків, коли держава з власної волі погодилась підпорядкувати себе юрисдикції іноземних судів.

У міжнародному праві цей принцип сформульований як «*par in parem non habet imperium*» - рівний над рівним не має влади.

Цей принцип знаходить своє певне відображення у Віденській конвенції про представництво держав і їх відносини з міжнародними організаціями універсального характеру від 14 березня 1975 р., Віденській конвенції про консульські зносини від 24 квітня 1963 р., Віденській конвенції про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р., Конвенції про спеціальні місії 1969 р.

Загальний принцип міжнародного права «рівний над рівним не має влади і юрисдикції» ґрунтується на суверенітеті кожної держави.

Види (теорії) розуміння судового імунітету держави:

- **абсолютний імунітет** передбачає, що пред'явлення позову до іноземної держави, забезпечення позову і звернення стягнення на майно іноземної держави може бути допущено виключно за згодою цієї держави;
- **функціональний (обмежений) імунітет** передбачає, втрату судового імунітету державою у випадках, коли вона є стороною правовідносин, як приватна особа. Здебільшого це договірні правовідносини зовнішньоекономічної діяльності. Однак, у випадках діяльності держави як суверена зберігається абсолютний імунітет.

Міжнародно-правові норми про юрисдикційний імунітет держави уніфіковано у двох конвенціях:

- Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності, прийнятій резолюцією 59/38 Генеральної Асамблеї 02 грудня 2004 року. *(Стаття 12 Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004) застосовується судами України відповідно до звичаєвого міжнародного права як кодифікований звід звичаєвих норм міжнародного права).*
- Європейській конвенції про імунітет держав, прийнятій Радою Європи 16 травня 1972 року

Ці Конвенції втілюють концепцію обмеженого імунітету держави, визначають, в якій формі є можливою відмова держави від імунітету («явно виражена відмова від імунітету» на підставі укладеного міжнародного договору чи контракту, або «відмова від імунітету, яка передбачається», коли іноземна держава вступає у судовий процес і подає зустрічний позов у суді іноземної держави), а також закріплюють перелік категорій справ, у яких держава не користується імунітетом у суді іншої держави-учасниці. Як Європейська конвенція про імунітет держав 1972 року (стаття 11), так і Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 року (стаття 12) передбачають, що Договірна держава не може посилатися на імунітет від юрисдикції при розгляді справи в суді іншої Договірної держави, який зазвичай має компетенцію розглядати справи, які стосуються грошової компенсації (відшкодування) у разі смерті чи заподіяння тілесного ушкодження особі чи заподіяння шкоди майну або його втрати в результаті дій чи бездіяльності держави, якщо така дія чи бездіяльність мали місце повністю або частково на території держави суду.

Україна не є учасницею жодної із цих Конвенцій. Однак ці Конвенції відображають тенденцію розвитку міжнародного права щодо визнання того, що існують певні межі, в яких іноземна держава має право вимагати імунітет у цивільному процесі.

Застосування міжнародно-правових норми про юрисдикційний імунітет держави

Стаття 12 Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004) є підставою для обмеження судового імунітету іноземної держави внаслідок завдання фізичної шкоди особі або збитків майну, так званий «деліктний виняток» («tort exception»).

Незастосування судом юрисдикційного імунітету іноземної держави щодо невиплати відшкодування за серйозні порушення прав людини під час збройного конфлікту, допущені відповідальною державою, особливо за відсутності інших засобів відшкодування збитків, не є порушенням суверенних прав іншої держави (*Окрема думка Судді Юсуфа до рішення Міжнародного Суду ООН (ICJ) у справі Jurisdictional Immunities of the State (ФРН проти Італії) від 03 лютого 2012 року, § 50*). Навпаки, це сприяє кристалізації винятку з судового імунітету держав, заснованого на принципах, які покладені в основу прав людини і гуманітарного права, включаючи право на ефективний спосіб захисту порушеного права.

Практика ЄСПЛ щодо випадків обмеження юрисдикційного імунітету

У рішенні від 14 березня 2013 року у справі **«Олейніков проти Росії»** ЄСПЛ вказав, що положення Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 року застосовуються «відповідно до звичаєвого міжнародного права, навіть якщо ця держава не ратифікувала її», і Суд повинен брати до уваги цей факт, вирішуючи питання про те, чи було дотримано право на доступ до суду у розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції (п. 68, п. 31).

У рішенні від 23 березня 2010 року у справі **«Цудак проти Литви» (Cudak v. Lithuania)** ЄСПЛ також визнав існування звичаєвих норм у питаннях державного імунітету, переважання в міжнародній практиці теорії обмеженого імунітету держави, але наголосив на тому, що обмеження має переслідувати законну мету та бути пропорційним такій меті.

Вищезазначені рішення ЄСПЛ є прикладами заперечення концепції абсолютного юрисдикційного імунітету іншої держави.

Національне законодавство, що регулює судовий імунітет іноземних держав

Українське законодавство передбачає, що іноземна держава може бути залучена як відповідач у цивільному процесі, що відбувається в Україні, виключно за згоди її компетентних органів.

Частиною першою статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» пред'явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача або третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить іноземній державі та знаходиться на території України, застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і звернення стягнення на таке майно можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо інше не передбачено міжнародним договором України або законом України.

Практика вирішення українськими судами, у тому числі Верховним Судом, справ за позовами громадян України до РФ про відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ, з 2014 року полягала у тому, що зважаючи на зміст норми статті 79 Закону України «Про Міжнародне приватне право», український суд до вирішення питання про відкриття провадження у такій справі повинен був з'ясувати, чи є згода дипломатичного представництва РФ як компетентного органу держави РФ на розгляд справи в судах України. Від цього залежить, чи має суд право здійснювати подальші процесуальні дії. За відсутності такої згоди РФ як іноземна держава не могла одержати правовий статус відповідача в цивільному процесі України.

Практика Верховного Суду у цьому питанні з 2014 року перебуває у процесі розвитку. *з З огляду на факт збройної агресії РФ, у справах про відшкодування шкоди, завданої державою-агресором, її юрисдикційний імунітет підлягає ігноруванню. Тим більше, зважаючи на розрив дипломатичних відносин та відсутність у судів будь-якої можливості отримати від МЗС РФ відповіді на запити.*

Практика Верховного Суду стосовно судового імунітету РФ

Постанова КЦС ВС від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19:

«Суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено РФ, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни».

Суть справи: позивачка, діючи у власних інтересах та від імені малолітніх дітей, звернулася до суду з позовом до РФ про відшкодування шкоди, завданої їй та її дітям у зв'язку із загибеллю її чоловіка та батька дітей внаслідок збройної агресії РФ на території України.

Суд першої інстанції в задоволенні позову відмовив. Апеляційний суд постановив ухвалу зупинення провадження у справі та направлення посольству РФ запиту на згоду або незгоду про розгляд українським судом зазначеної цивільної справи, примірника апеляційної скарги й ухвали про відкриття апеляційного провадження.

Суд касаційної інстанції, скасовуючи ухвалу суду апеляційної інстанції, якою зупинено провадження у справі, виходив з того, що в цій категорії спорів (про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі, її майну, здоров'ю, життю у результаті збройної агресії РФ) іноземна держава-відповідач не користується судовим імунітетом проти розгляду судами України таких судових справ.

Дії іноземної держави вийшли за межі своїх суверенних прав, оскільки будь-яка іноземна держава не має права втручатися шляхом збройної агресії в іншу країну.

Практика Верховного Суду стосовно судового імунітету РФ

Постанова КЦС ВС від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19:

Мотиви суду.

У міжнародному праві кодифіковані підстави для обмеження судового імунітету іноземної держави внаслідок завдання фізичної шкоди особі або збитків майну, так званий «деліктний виняток» (англ. «tort exception»).

Умовами, необхідними для застосування «деліктного винятку», є:

- 1) принцип територіальності: місце дії/бездіяльності має бути на території держави суду;
- 2) присутність автора дії/бездіяльності на території держави суду в момент вчинення дії/бездіяльності (агента чи посадової особи іноземної держави);
- 3) дія/бездіяльність ймовірно може бути привласнена державі;
- 4) відповідальність за дії/бездіяльність передбачена положеннями законодавства держави суду;
- 5) завдання смерті, фізичної шкоди особі, збитків майну чи його втрата;
- 6) причинно-наслідковий зв'язок між діями/бездіяльністю і завданням смерті, фізичної шкоди особі або збитків майну чи його втратою.

Практика Верховного Суду стосовно судового імунітету РФ

Постанова КЦС ВС від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19:

Визначаючи, чи поширюється на РФ судовий імунітет у справі, яка переглядається, Верховний Суд врахував таке: предметом позову є відшкодування моральної шкоди, завданої фізичним особам, громадянам України, внаслідок смерті іншого громадянина України; місцем завдання шкоди є територія суверенної держави Україна; передбачається, що шкода завдана агентами РФ, які порушили принципи та цілі, закріплені у Статуті ООН, щодо заборони військової агресії, вчиненої стосовно іншої держави – України; вчинення актів збройної агресії іноземною державою не є реалізацією її суверенних прав, а свідчить про порушення зобов'язання поважати суверенітет та територіальну цілісність іншої держави – України, що закріплено у Статуті ООН; національне законодавство України виходить із того, що за загальним правилом шкода, завдана в Україні фізичній особі в результаті протиправних дій будь-якої іншої особи (суб'єкта), може бути відшкодована за рішенням суду України (за принципом «генерального делікту»).

Верховний Суд виходить з того, що у разі застосування «деліктного винятку» будь-який спір, що виник на її території у громадянина України, навіть з іноземною країною, зокрема й РФ, може бути розглянутий та вирішений судом України як належним та повноважним судом.

Оскільки вчинення РФ з 2014 року збройної агресії проти України не припиняється, РФ заперечує суверенітет України, тому зобов'язань поважати та дотримуватися суверенітету цієї країни немає. А отже, і направляти до посольства цієї країни запит на згоду про участь у справі і зупиняти провадження у справі до отримання відповіді від РФ або повідомлення про вручення такого запиту не потрібно.

Практика Верховного Суду стосовно судового імунітету РФ

Постанови КЦС у складі ВС від 18.05.2022 у справах №428/11673/19 та № 760/17232/20-ц

Підтримання юрисдикційного імунітету Російської Федерації позбавить позивача ефективного доступу до суду для захисту своїх прав, що є несумісним з положеннями пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Звернення позивачів до українського суду є єдиним розумно доступним засобом захисту права, позбавлення якого означало би позбавлення такого права взагалі, тобто заперечувало б саму сутність такого права.

Права позивачів на належне та ефективне відшкодування збитків повинні бути захищені, а судовий імунітет не повинен бути перешкодою для такого відшкодування у тих виняткових обставинах, коли немає інших механізмів відшкодування.

Судовий імунітет Російської Федерації не застосовується з огляду на звичаєве міжнародне право, кодифіковане в Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004). Підтримання імунітету Російської Федерації є несумісним із міжнародно-правовими зобов'язаннями України в сфері боротьби з тероризмом. Судовий імунітет Російської Федерації не підлягає застосуванню з огляду на порушення Російською Федерацією державного суверенітету України, а отже, не є здійсненням Російською Федерацією своїх суверенних прав, що охороняються судовим імунітетом. Вчинення актів збройної агресії іноземною державою не є реалізацією її суверенних прав, а свідчить про порушення зобов'язання поважати суверенітет та територіальну цілісність іншої держави – України, що закріплено у Статуті ООН.

Практика Верховного Суду стосовно судового імунітету РФ

Постанова Великої Палати Верховного Суду 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17

Російська Федерація не має підстав посилатися на імунітет для уникнення відповідальності за заподіяні збитки майну позивача. (пункт 49).

У зв'язку з повномасштабним вторгненням Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року Україна розірвала дипломатичні відносини з Росією, що у свою чергу з цієї дати унеможливило направлення різних запитів та листів до посольства Російської Федерації в Україні у зв'язку із припиненням його роботи на території України.

До таких висновків щодо розірвання дипломатичних відносин між Україною і Російською Федерацією дійшов Верховний Суд у постанові від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 (провадження № 61-18782 св 21), а також Велика Палата Верховного Суду у постанові від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17, провадження № 14-167 цс 20, (пункт 58).

Верховний Суд використав і застосований ЄСПЛ трискладовий тест щодо можливості держави втручатися у права, гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема в контексті відповідності такого втручання легітимній меті. ЄСПЛ неодноразово визнавав, що «надання імунітету державі в ході відправлення цивільного судочинства має переслідувати законну мету дотримання міжнародного права для сприяння ввічливості та добрих відносин між державами через повагу до суверенітету іншої держави».

Порядок повідомлення про розгляд справ за участтю РФ, який використовується Верховним Судом

Враховуючи положення Закону України від 15.04.2014 № 1207 «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (в редакції Закону України від 21.04.2022 № 2217-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України»),

Верховний Суд здійснює інформування про ухвалені судові рішення учасників справ за вимогами до Російської Федерації або до осіб, пов'язаних з державою-агресором, якими є:

- громадяни Російської Федерації, крім тих, що проживають на території України на законних підставах;
- юридичні особи, створені та зареєстровані відповідно до законодавства Російської Федерації;
- юридичні особи, створені та зареєстровані відповідно до законодавства України, кінцевим бенефіціарним власником, членом або учасником (акціонером), що має частку в статутному капіталі 10 і більше відсотків, якої є Російська Федерація, громадянин Російської Федерації, крім того, що проживає на території України на законних підставах, або юридична особа, створена та зареєстрована відповідно до законодавства Російської Федерації **шляхом розміщення відповідних повідомлень в окремій вкладці/розділі на сторінці Касаційного цивільного суду вебсайту Верховного Суду на вебпорталі «Судова влада України» (з посиланням на вебадресу судового рішення в Єдиному державному реєстрі судових рішень).**

Інформація про ухвалення судового рішення для учасників справи за вимогами про відшкодування шкоди до Російської Федерації або до осіб, пов'язаних з державою-агресором https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/info_vudshkod_agresor/

Інформація про ухвалення судового рішення для учасників справи, які знаходяться (проживають) на території Російської Федерації https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/info_terut_ros/

Перспективи законодавчого врегулювання

Проект закону від 19.07.2022 № 7520-2 «Про обмеження імунітету іноземних держав та їх посадових і службових осіб від пред'явлення позовів та стягнення шкоди завданої на території України смертю або ушкодженням здоров'я, а також шкоди, завданої майну внаслідок збройної агресії, тимчасової окупації території України, інших дій чи бездіяльності» спрямований на ефективне подолання юрисдикційного імунітету держав-агресорів щодо стягнення з таких держав шкоди, завданої життю, здоров'ю чи майну на території України.

Не існує жодної легітимної мети для надання Російській Федерації судового імунітету, оскільки Російська Федерація:

- є державою агресором; не поважає суверенітет України та її територіальну цілісність; не дотримується жодних засад міжнародної ввічливості та підтримки добрих відносин між державами; не поважає та ігнорує рішення інститутів ООН щодо її незаконних військових дій на території України; не поважає загальновизнані стандарти міжнародно-правового регулювання в галузі прав і свобод людини.

Проектом Закону України «Про обмеження імунітету іноземних держав та їх посадових і службових осіб від пред'явлення позовів та стягнення шкоди завданої на території України смертю або ушкодженням здоров'я, а також шкоди, завданої майну внаслідок збройної агресії, тимчасової окупації території України, інших дій чи бездіяльності» пропонується подолати обмеження, встановлені ст.79 Закону України «Про міжнародне приватне право» та, відповідно, позбавити будь-яку державу-агресора, її держкомпанії, а також її службових осіб права посилатись на судовий імунітет при: пред'явленні до них позову; залученні до участі у справі як відповідача або третьої особи; накладенні арешту на майно, яке їм належить, застосуванні щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і зверненні стягнення на таке майно, у всіх випадках коли справа стосується відшкодування шкоди, завданої на території України смертю або ушкодженням здоров'я, а також шкоди, завданої майну.

Перспективи міжнародної співпраці

У Конгресі США зареєстровано законопроект «Акт про Суверенітет України» (H.R. 7205 «Ukrainian Sovereignty Act of 2022»), яким пропонується передбачити, що іноземна держава не має імунітету від юрисдикції судів Сполучених Штатів у будь-якому випадку, коли проти іноземної держави вимагається відшкодування грошової шкоди за тілесні ушкодження, включаючи смерть, пошкодження майна або втрату майна, спричинені вторгненням іноземної держави в іншу суверенну державу, розташовану в Європі, якщо таке вторгнення:

- було здійснене іноземною державою або за її вказівкою, незалежно від того, де відбулося таке поранення, смерть, пошкодження чи втрата;
- було у будь-який час засуджене Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй і одночасною резолюцією або окремими резолюціями Палати представників Сполучених Штатів і Сенату Сполучених Штатів.

Таким чином сьогодні на міжнародному рівні формується підхід, за яким виняток з юрисдикційного імунітету держав має бути закріплено щодо справ про відшкодування шкоди, завданої життю, здоров'ю чи майну завдану іноземною державою внаслідок збройної агресії.

Наше завдання, щоб міжнародні партнери України також відмовляли агресору в юрисдикційному імунітеті в порядку застосування санкцій та при вирішенні питань про визнання та виконання рішень українських судів, що дозволить провадити відповідні судові слухання про передачу Україні заморожених активів країни-агресора для компенсації за шкоду, завдану війною.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!
Разом до Перемоги!